

ОБРАЗ АВТОРА ЯК ТЕКСТОТВІРНА КАТЕГОРІЯ

У статті розглядається категорія образу автора як основна одиниця текстотворення, подаються різні погляди вчених на цю актуальну проблему мовознавства. Описуються чинники, що впливають на формування образу автора, досліджується її співвідношення з поняттям мовної особистості.

Ключові слова: образ автора, мовна особистість, мовна картина світу.

Одним із найбільш актуальних та дискусійних питань на різних етапах розвитку мовознавства була й залишається природа і сутність мови. Інтенсивний розвиток мовних концепцій припадає на ХХ століття, протягом якого змінилися три наукові парадигми: порівняльно-історична, системно-структурна та комунікативно-функціональна. Виникла необхідність перегляду мовних концепцій і визначення такої мовної категорії, яка дозволила б вивчати мову як єдине органічне ціле, перейти від абстракції до більш конкретного індивідуального відтворення одиниць мови.

Сьогодні в лінгвістичній науці по-новому висвітлюється і проблема взаємозв'язку мислення й мови, тобто питання з'ясування можливостей включення людини з усім розмаїттям її індивідуальних інтелектуальних, емоційних і психологічних якостей у мовну парадигму. Визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактора [7, 14].

Метою статті є дослідження образу автора як однієї з визначальних категорій текстотворення, аналіз чинників формування образу автора а тексті, а також з'ясування співвідношення цієї категорії з поняттям мовної особистості.

Оскільки текст є авторським плином свідомості, відбитим у мовній формі, звернення лінгвістики, як зазначає В. Телія, «до дослідження комунікативно-дискурсивних мовних процесів сприяв її зверненню до людського, або суб'єктивного чинника в мові, а саме – до виявлення того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, від фактора адресата, від фону загальних для них знань про світ тощо» [10, 271].

Потік мовної свідомості відбивається в динамічній структурі тексту, його ідейно-естетичній спрямованості та відповідних мовних засобах. Текст відтворює авторську картину світу, визначаючи систему духовних цінностей письменника, його оцінку дійсності. У зв'язку з цим виникає необхідність вироблення універсальної категорії, яка б об'єднувала мовну структуру художнього тексту. Перед вченими постало завдання вивчення образу автора як основної категорії текстотворення.

Дослідження проблеми образу автора зародилося в 20-ті роки ХХ століття з праць В. Виноградова і його концепції образу автора як стильового центру окремого художнього твору і творчості письменника в цілому. У працях

ученого поняття образу автора стало об'єднувальним центром тексту і категоріальною одиницею вивчення мови художньої літератури. На думку вченого, «образ автора – це та цементуюча сила, яка пов'язує всі стильові засоби в цільну словесно-художню систему. Образ автора – це внутрішній стрижень, навколо якого гуртується вся стилістична система твору» [3, 92].

Наукові ідеї академіка Виноградова, пов'язані з проблемою образу автора, знайшли широку підтримку і подальший розвиток. У другій половині ХХ століття категорія образу автора стала складовою проблеми «автор – читач».

Образ автора в зарубіжній лінгвістичній науці відповідає терміну Ж. Женетта *auteur implique*, запозичений ним у Вейн Буз, що позначає автора художнього тексту, який виникає в уяві читача, який останній створює, відштовхуючись від прочитаного ним тексту. Читач у момент читання здатний виділити образ автора з тексту не тому, що він володіє якимись особливими, унікальними здібностями, а тому, що будь-який текст несе на собі відбиток особистості свого автора, як би цей останній не бажав заховатися під маскою оповідача.

Термін «образ автора» досі не є усталеним та нормативним, хоча змісту цього поняття присвячували свої наукові розвідки такі вчені, як Л. Щерба, Т. Винокур, В. Одинцов, З. Хованська, Ю. Караулов, Ю. Шевельов, Н. Сологуб, М. Крупа. У лінгвістичних працях Г. Винокура ця категорія дістала назву «літературна особистість письменника», у В. Одинцова – «семантико-стилістичний центр твору», у Ю. Караулова – «мовна свідомість автора», у Ю. Шевельова – «цілісний образ автора», у Н. Сологуб – «мовний світ», у М. Крупи – «образ автора».

В українському мовознавстві вирізняються праці О. Білецького та Ю. Шевельова (Шереха). Ю. Шевельов створив теорію цілісного образу митця, яка побудована на конкретному матеріалі. Він розвинув теорію образу автора як засобу комплексного дослідження мови художнього твору, увівши для неї нові структурні елементи.

На думку О. Криштанович, мовний образ автора – це категоріальна об'єднувальна одиниця тексту, яка формується соціальними чинниками, вихованням, освітою, генетичними особливостями письменника, естетичним світоглядом і передається своєрідними мовно-образними засобами, жанровими та стилістичними особливостями творчості автора [5, 5].

Увага до категорії образу автора значно зросла з виникненням комунікативної лінгвістики, коли до тексту почали підходити як до реалізації функціонально-сміслових типів мовлення. В аспекті комунікативної лінгвістики та психолінгвістики образ автора набуває характерні риси власне мовної структури.

У сучасній комунікативній стилістиці тексту вивчається мовна та концептуальна картина світу автора; багатоаспектні прояви образу автора в структурі, семантиці та прагматиці тексту; своєрідність текстових асоціацій та регулятивних структур, які організують пізнавальну діяльність читача.

Категорія «образ автора» на сьогодні розуміється як конструктивний принцип акту мовлення – тексту, і як реальний об'єкт, реальний мовний

матеріал, який характеризується композиційно-естетичним принципом організації словесної форми. «Синкретична категорія «образу автора» інтегрує на рівні мовної структури змістовий і формальний плани стильової єдності. За лінгвістичним властивостям ця категорія змикається по суті з загальномовною категорією суб'єктивності, уособлюючи свідомість індивіда, яка відтворює і сприймає. У центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту перебуває авторська свідомість суб'єкта, яка визначає і сенс, і словесну форму мовного акту в їхній соціальній спрямованості, у їхній орієнтації на певне сприйняття» [8, 110].

Учені досліджують твір не як постійну структуру, що відображає дійсність з точки зору автора, а як творчу діяльність, яка реалізується в організації тексту і несе в собі відображення світу, сам процес цього відображення в результаті переосмислення його автором. Індивідуальна творча воля втілюється в мовностилістичному і композиційному оформленні тексту. Таким чином, образ автора – об'єкт реального світу і інтерпретатор цього світу, особистісне ставлення письменника до предмета зображення, втілене в мовній структурі тексту.

Для глибинного прочитання тексту, взаєморозуміння між автором і читачем необхідно враховувати позатекстові чинники формування образу автора, що охоплюють світогляд, зокрема художній, індивідуально-психологічні особливості особистості письменника, умови формування його мовної свідомості. Ці фактори натомість визначаються іншими: належністю письменника до певного соціального середовища, суспільної ідеології і літературного напрямку, а також фактами біографії автора, конкретними соціально-історичними умовами його творчості.

Є багато «позатекстових» джерел, що дають інформацію про особистість автора, про його психофізіологічні особливості та про час, в якому формувалися його ідеологічні та естетичні погляди тощо. Це різні факти й документи епохи, біографічні матеріали, мемуарна література, епістолярій письменника, його рукописи тощо. Створити цілісний образ творця допомагають листи, щоденники, інші джерела, де автор писаним словом представляє власну особу. «Тому, як правило, цілісний образ письменника реконструюється, коли його творчість є актом завершеним» [6, 49].

Серед позатекстових факторів дослідники одним із найважливіших вважають світогляд письменника (В. Виноградов, Л. Щерба, М. Коцюбинська, З. Хованська, В. Кухаренко), розкриття якого визначає характер розуміння структури образу автора. Складовою художнього світогляду письменника є його естетичний ідеал, естетичне кредо.

«Позатекстові фактори, – вважає М. Крупа, – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, що формують як саме художнє мовомислення, так і його своєрідність». До таких чинників дослідниця відносить світогляд, факти біографії, конкретні соціально-історичні умови творчості, суспільна ідеологія, індивідуально-психологічні особливості письменника, «модель читача» [6, 51].

Автор завжди живе життям свого часу, і в його творчості так чи інакше відбиваються суспільні конфлікти, ідеали, певні національні, мистецькі

традиції. Образ автора пов'язаний із суспільно зумовленими, детермінованими стилеутворювальними чинниками. Досліджуючи образ автора, О. Криштанович указує на такі складові образу автора: 1) генетичні особливості особистості, талант; 2) виховання та освіта; 3) суспільні умови життя і праці; 4) ідейно-тематичний вибір об'єкта опису; 5) естетичне кредо; 6) своєрідність мовленнєвої образності; 7) спосіб оповіді [5, 6].

Вагомим інтегруючим потенціалом наділене поняття «картина світу митця», яке за багатьма параметрами тотожне поняттю «художній світ митця». Світогляд у цілому, як форма самосвідомості людини, і в його складі картина світу – цілісний глобальний образ світу, що є основоположним компонентом світогляду – визначають базові передумови осягнення світу, задають спосіб бачення та сприймання дійсності, ставлення до світу та його оцінки [9, 51].

Таким чином, у сфері естетичної комунікації образ автора співвідноситься з реальною особистістю творця літературного твору, який виражає в словесно-художній формі свій світогляд, естетичне кредо, свій лексикон, тезаурус, асоціації. Проте «образ автора і письменник – не тотожні поняття: образ автора має естетичну сутність і відображає не повною мірою концептуальну та мовну картину світу творця літературного твору, оскільки повністю його картина світу не може реалізуватися в одному або декількох текстах» [1, 254]. Більшість учених вважають, що образ автора не може бути виведений з одного твору письменника, а лише з суми всіх його творів, яку доповнює у свідомості читача інформація біографічного характеру, пов'язана з автором.

Оскільки «текст – єдність формальних і змістовних елементів з урахуванням цільової установки, інтенції автора, умов спілкування і особистісних орієнтацій автора – наукових, інтелектуальних, громадських, моральних, естетичних та ін.» [2, 59], у індивідуально вжитому слові втілюється мовна особистість письменника, виникає його художньо-індивідуальна картина світу в мовному вираженні.

Тому важливим є вивчення мовної особистості автора, адже «в центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту знаходиться авторська свідомість суб'єкта, яке визначає і сенс, і словесну форму мовного акту в їх соціальній спрямованості» [4, 264].

Саме в мовному оформленні твору, стилі викладу і відображається авторська своєрідність сприйняття і відтворення дійсності. В основі ж мовної свідомості лежить не тільки власний досвід письменника, а й глибинний пласт національних світовідчуттів.

Н. Валгіна зауважує, що визначення образу автора як семантико-стилістичного центру літературного твору може бути застосована до текстів різної функціонально-стильової орієнтації, не тільки художніх, бо організація мовних засобів для передачі будь-якого змісту завжди здійснюється інтерпретаційно, авторськи односпрямовано. Кожен авторський текст характеризується загальним, обраним автором способом організації мови. У одних випадках це «відкритий, оцінний, емоційний лад мови; в інших – відсторонений, прихований: об'єктивність і суб'єктивність, конкретність і

узагальненість, логічність і емоційність, стримана розсудливість і емоційна риторичність – ось якості, що характеризують спосіб організації мовлення» [2, 63].

Отже, мовний образ автора – це категоріальна об'єднувальна одиниця тексту, яка формується соціальними факторами, освітою і вихованням, генетичними особливостями, естетичним світоглядом письменника, і передається своєрідними образними засобами, жанровими і мовностилістичними особливостями творчості автора.

Образ автора є визначальною категорією аналізу тексту і відображає зміст у динамічному розгортанні зображення світу, у зміні і чергуванні різних форм і типів мовлення, різних колоритів, які синтезуються в образі автора і його складових. «Саме у своєрідності мовної структури образу автора глибше і яскравіше виражається стилістична єдність складного композиційного художнього мовного цілого» [3, 181]. Образ автора об'єднує всі елементи змісту і стилю твору в текстове ціле.

Автор втілює себе у творі, відображаючи в структурі і мовностилістичному оформленні тексту власний світогляд і світовідчуття. Образ автора двосторонній: він є результатом співтворчості, тобто створюється автором, виявляється через авторську специфіку і сприймається, відтворюється читачем або слухачем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнова Н. С. Образ автора / Н. С. Болотнова // *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*; под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 253–255.
2. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с.
3. Виноградов В. В. *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика* / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
4. Караулов Ю. Н. *Русский язык и языковая личность* / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 2002. – 264 с.
5. Криштанович О. В. *Мовленнева структура образу автора у творчості Юрія Федьковича* : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. В. Криштанович; Чернівецький націон. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2005. – 19 с.
6. Крупа М. І. *Лінгвістичний аналіз художнього тексту* / М. І. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
7. Кубрякова Е. С. *Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа)* / Е. С. Кубрякова // *Язык и наука конца XX века*. – М. : Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
8. Марьина Л. П. *Виртуальный модус культуры: текст как специальная форма выражения авторского сознания* / Л. П. Марьина // *Виртуальное пространство культуры. Материалы науч. конф. 11-13 апреля 2000 г.* – СПб. : Санкт-Петерб. философ. об-во, 2000. – С. 108–111.
9. Семенець О. О. *Синергетика поетичного слова* / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
10. Телия В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты* / В. Н. Телия. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

В статье рассматривается категория образа автора как основная единица текстообразования, подаются различные взгляды ученых на эту актуальную проблему языкознания. Описываются факторы, влияющие на формирование образа автора, исследуется ее соотношение с понятием языковой личности.

Ключевые слова: образ автора, языковая личность, языковая картина мира.

In this article the category's image as the basic unit tekstoobrazovaniya serves a variety of views of scientists on this actual problem linguistics. Describes the factors influencing the formation of the image of the author explores its interrelation with the concept of linguistic identity.

Keywords: image of the author, linguistic identity, language world.

УДК 808.5:81'276.6:62

Холявко І.В.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню інтертекстуальних зв'язків у науковому дискурсі, зокрема мовознавчому. Визначено способи вираження інтертекстуальності в мовознавчому дискурсі, з'ясовано функції інтертекстем, описано засоби реалізації наукового діалогу.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, мовознавчий дискурс, наукова комунікація.

Науковий дискурс відрізняється від інших високим ступенем інтертекстуальності, тому опора на прецеденті тексти є однією з його системоутворювальних ознак. Інтертекст належить до тих текстотворчих засобів наукового дискурсу, які впливають на смислову домінанту повідомлюваного, адже він має «минуле», яке неодмінно «висвічується» в новому контексті. Новий контекст ніколи не є семантично автономним, тому маніпулювання інтертекстуальною семантикою дає можливість творцеві нової текстової структури акцентувати комунікативно релевантні смисли.

Вияв феномена наукової інтертекстуальності зумовлений інституційністю наукового знання і полілогічністю наукової комунікації, а також призначенням наукового тексту бути засобом зберігання, репрезентації і трансляції наукових знань. У зв'язку із цим слушною видається думка К. Бочарникової про те, що «інтертекстуальність у науковому тексті може розглядатися як явище когнітивно-дискурсивне за своєю природою: когнітивний бік інтертекстуальності виявляється у можливості прирощення, зміни і розвитку знання, дискурсивна – пов'язана з розподілом інформації у тексті, який дозволяє враховувати раніше накопичені знання і досвід» [1]. Отже, наукові тексти існують у спільному когнітивному науковому просторі, в якому взаємодіють на рівні ментальних процесів.

Огляд робіт, присвячених інтертекстуальності, засвідчив, що проблеми теорії інтертекстуальності (встановлення структурно-смислових зв'язків між